

બાળ આરોગ્યક્ષેત્રે આંગણવાડીની ભૂમિકા

ટૂંકસાર

સને 1960માં ગુજરાત રાજ્યની સ્થાપના થયા પછી રાજ્યનો સમતોલ વિકાસ થાય તેમજ રાજ્યમાં મુખ્યત્વે ગરીબ વસ્તીનો સામાજિક આર્થિક વિકાસ થાય તે અર્થે ભારતના બંધારણની અંદર કલ્યાણ રાજ્યની ભાવના સિધ્ધ કરવા માટે કેટલાક લક્ષ્યાંકો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. આ લક્ષ્યાંકો સામે સિધ્ધી પ્રાપ્ત થાય તે માટે કેટલાક અસરકારક પગલા લેવામાં આવ્યા છે. છેલ્લા ૫૮ વર્ષથી રાજ્યમાં વિવિધ દિશામાં પ્રગતિ થઈ રહી છે. કેટલીક બાબતોમાં ભારતભરમાં ગુજરાત રાજ્ય મોખરાનું સ્થાન ભોગવે છે. તેમ છતાં ગરબ અને પછાત પ્રજાજનોની સ્થિતિ સુધારવા માટે કેટલાક પગલા લેવાના જરૂરી છે અને તે દિશામાં ગુજરાત સરકાર દ્વારા અસરકારક રીતે કાર્યવાહી થાય તે ઇચ્છનીય છે અહીં આ સંદર્ભે સંશોધકે "બાળ આરોગ્ય ક્ષેત્રે આંગણવાડીની ભૂમિકા" જાણવા નો પ્રયાસ કર્યો છે, જેની સંપૂર્ણ વિગતો આ સંશોધન લેખમાં આવરી લેવામાં આવી છે.

અગત્યના શબ્દો : આરોગ્ય, વિશ્વ આરોગ્ય સંસ્થા, આંગણવાડી, બાળક

પૂર્ણ પેપર

આજના આ યાંત્રિક યુગમાં માણસ યંત્રો સાથે રહી યંત્ર જેવો જડ અને ભાવશુન્ય બન્યો છે. દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં વિકાસ અને પ્રગતિ સાધવા માટે બાળપણ અને કિશોરાવસ્થાનો ખુબજ અગત્યનો ફાળો હોય છે. બાળકના વિકાસ પર તેના માતા - પિતાનો ઘણો પ્રભાવ પડે છે. આ તબક્કામાં બાળક પર કોઈપણ વસ્તુની બહુ જલ્દી અસર પડે છે અને કંઈક શીખવા માટે હંમેશા ઉત્સુક અને તૈયાર હોય છે. એટલે તેના મન અને શરીરના સામાન્ય વિકાસ માટે તથા બીજાઓ સાથેના તેના સંબંધ માટે અને જીંદગી શરૂઆતના વર્ષોમાં પાયાનું શિક્ષણ એટલે કે પ્રાથમિક શિક્ષણ ખુબજ અગત્યનું છે.

આઇ.સી.ડી.એસનો ઇતીહાસ

સંકલીત બાળવિકાસ સેવાઓનું આયોજન કરવા ભારત સરકારશ્રીના માનનીય તત્કાલીન આયોજન મંત્રીશ્રી એ 1972માં સુચન કર્યું ઓગષ્ટ 1974માં ભારત સરકારે "બાળકોની રાષ્ટ્રીય નીતી" જાહેર કરી જેમાં બાળકને "વધારાની મહત્વની મિલકત" તરીકેનું સંબોધન કરેલ છે. આંતર મંત્રાલયના મંત્રી કક્ષના આઠ અભ્યાસ જુથોની રચના કરવામાં આવી અને તેઓ દ્વારા રજૂ થયેલ અહેવાલ ના આધારે સંકલીત બાળ સંભાળ અંગેની એક દરખાસ્ત રજૂ કરવામાં આવી આ દરખાસ્ત મુજબ શાળામાં અભ્યાસ કરતા બાળકોને પુરક પોષણ, રોગ પ્રતિકારક રસીઓના સંદર્ભે નિષ્ણાંત સેવાઓ સાથેની આરોગ્ય સંભાળ, માતાઓને પોષણ,

આરોગ્ય શિક્ષણ, પુર્વ પ્રાથમિક શિક્ષણ, મનોરંજન, કુટુંબ કલ્યાણ, પીવાના ચોખ્ખા આરોગ્યપ્રદ પાણીની સેવાઓ, સાંકળી લેવામાં આવી. 1975માં બાળવિકાસ યોજનાનો કાર્યક્રમ નિષ્ણાંતો દ્વારા ઘડી કાઢવામાં આવ્યો.

આઇ.સી.ડી.એસ.ની જરૂરીયાત

કલ્પના કરીએ કે કોઈ માળી પોતાના કુલોને એવી રીતે ઉગાડે છે કે તેને મહીનાઓ સુધી પ્રકાશ અને પાણી મળતા નથી. ત્યારબાદ તેમાં ખુબ ખાતર નાખીને તેને ઉગાડવાનો ફરીથી પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો આવા માળીને આપણે પાગલ કહી શકીએ ? સંદેશોએ છે કે ભારતના બાળકોની સાથે પણ કંઈક આવુજ વર્તન કરવામાં આવે છે. 6 વર્ષની ઉંમર સુધી તેની કાળજી કોઈ રાખતુ નથી. તેને પોતાની રીતે વિકાસ કરવા દેવામાં આવે છે. પછી તેને સ્કુલે મોકલી તેના પર ભણતરનો એક સાથે બોજો નાખી દેવામાં આવે છે. પરંતુ બાળકોના શરૂઆતના બે વર્ષ દરમ્યાન બાળકનું આરોગ્ય તેમની દ્રષ્ટી અને ઘણીબધી વસ્તુ નકકી કરી શકાય છે, જે જીવન ભરની હોય છે.

ભારતમાં ઘણા બાળકો કુપોષીત છે. ઘણાને લોહીની ઉણપ હોય છે અને ઘણા બાળકો રસી કરણથી વંચિત રહી ગયેલ હોય છે. નવીનમાં માનવ વિકાસના રીપોર્ટ અનુસાર ભારતમાં કુપોષીત બાળકોની સંખ્યા સૌથી વધુ છે. આ માનવીય નુકશાન માત્ર તે બાળકોના પરીવારને જ નથી અથવા તેમના મૌલિક અધિકારોને જ હાની થતી નથી પરંતુ આ સમગ્ર રાષ્ટ્રનું નુકશાન છે. ભુખ, કુપોષણ અને બિમાર આરોગ્ય પર એક આદર્શ સમાજનું નિર્માણ થઈ શકે નહીં.

આઇ.સી.ડી.એસ ના હેતુઓ

0 થી 6 વર્ષના બાળકોને પોષણ માટે અને સ્વાસ્થ્યની સ્થિતિમાં સુધારો લાવવો.બાળકોનો યોગ્ય માનસીક શારીરીક અને સામાજિક વિકાસથાય તેના માટે કાર્યક્રમો કરવા. મૃત્યુ, કુપોષણ, સ્કુલમાંથી ડ્રોપ આઉટની પરિસ્થિતિ રોકવી. બાળકના વિકાસમાં અલગ અલગ વિભાગો અને નીતીનું અમલીકરણ અને સંકલન કરવું. સામાન્ય આરોગ્યમાં માતાની ક્ષમતામાં વધારો કરવો અને આરોગ્ય શિક્ષણના માધ્યમથી બાળકની પોષણને લગતી જરૂરીયાત જોવી.

આઇ.સી.ડી.એસની ટીમ

આંગણવાડી કાર્યકર, આંગણવાડી હેલ્પર, સુપરવાઇઝર, સી.ડી.પી.ઓ., બાળ વિકાસ પ્રોજેક્ટ ઓફિસરો ડી.પી.ઓ., જીલ્લા કાર્યક્રમ અધિકારીઓ હોય છે. સ્થાનિક સમુદાયમાંથી આંગણવાડી કાર્યકર્તાની નિમણુંક કરવામાં આવે છે. જેને સમુદાય આધારીત મુખ્ય કાર્યકર્તા ગણવામાં આવે છે. તે પણ સામાજિક પરિવર્તન માટેનું એક ઘટક છે.

ઉપરાંત એક મહિલા બાળકોનું ધ્યાન પણ રાખે છે. બિજી બાજુ ચિકિત્સા અધિકારી, સહાયક નર્સ અને માન્ય સામાજિક આરોગ્ય કાર્યકર્તા આઇ.સી.ડી.એસ કાર્યકર્તાઓ સાથે એક ટીમ બનીને વિભિન્ન સેવાઓ પુરી પાડે છે.

આંગણવાડીનો પરિચય

ગુજરાતમાં ૨૦૧૬-૧૭ ના બજેટમાં જાહેર કરાયું છે કે આંગણવાડી ને સમાજના વિકાસ માટે પાયાનું મહત્વનું એકમ બનાવવાનો સરકારનો અભિગમ છે અને નાના ભુલકાઓને પ્રોત્સાહન વ્યવસ્થા સાધનો ઉપલબ્ધ કરાવવા ૧૯૭૫માં ભારતસરકાર દ્વારા શરૂ કરાયેલ ઇન્ટીગ્રેટેડ ચાઇલ્ડ ડેવલોપમેન્ટ યોજના આજે વિશ્વના બાળકો માટેનો સૌથી મોટો કાર્યક્રમ બની ચુક્યો છે. જે છ વર્ષથી નાની ઉંમરના ભુલકાઓ અને સાથે સાથે સર્ગભા સ્ત્રીઓ કે સ્તનપાન કરાવતી માતાઓના વિકાસ માટેનો આર્થિક સમાન કાર્યક્રમ છે.

દરેક શહેર કે ગામડામાં દર એક હજારની વસ્તીએ એક આંગણવાડીની રચના કરવામાં આવે છે અને જેમ શહેર કે ગામડાની વસ્તી હોય છે તેટલા આંગણવાડી કેન્દ્ર રચવામાં આવે છે.

આમ ગુજરાતમાં હાલમાં ૪૨,૯૭૯ આંગણવાડી કેન્દ્રો છે. રાજ્યના છેલ્લા પાંચ વર્ષના બજેટમાં આ માટે અનેક પગલા લેવાયા છે. ૧૯૭૫માં છોટા ઉદ્દેપુરમાં ગુજરાતમાં પહેલી આંગણવાડી સ્થપાઈ હતી. આ આયોજનને “સંકલીત બાળવિકાસ યોજના” એવું નામ અપાયું આ યોજનામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ, પોષણ અને આરોગ્ય આ ત્રણેય પાસાઓનું સંકલન કરવામાં આવ્યું છે.

આંગણવાડી સ્થાપવા પાછળના ઉદ્દેશ્યો

પ્રથમ દ્રષ્ટિએ આંગણવાડીનું કાર્યક્ષેત્ર નાનું લાગે પરંતુ હકીકતમાં સુક્ષ્મ રીતે નિરીક્ષણ કરતા આંગણવાડીનું કાર્યક્ષેત્ર ખુબજ વિશાળ છે. આથી સૌ પ્રથમ આપણે આંગણવાડી સ્થાપવાના મુખ્ય ઉદ્દેશ્યો જોઈએ તો બાળ મૃત્યુનું પ્રમાણ, કુપોષણના પ્રમાણમાં ઘટાડો કરવો. બાળકના રસીકરણ અંગેની માહિતીનો પ્રચાર કરવો. બાળકના સ્વાસ્થ્ય અંગે જાગૃતિ લાવવાના પ્રયત્ન કરવા. બાળકના વિકાસ માટે આરોગ્ય પ્રદ વાતાવરણ ઉભું કરવું. માતાનું આરોગ્ય સુધારવું વગેરે છે.

તેમજ સગર્ભાને જરૂરી પોષણ મળી રહે તે માટેના પ્રયત્નો કરવા જન જાગૃતિ કાર્યક્રમ કરવા.

પ્રસુતીબાદ પણ ઘણી માતાને પોષણ મળી રહે તેના પણ વિચાર કરીને તેને લગતી સુવીધાઓ આપવામાં આવે છે. સરકારશ્રી દ્વારા અપાતી આરોગ્યની તથા આર્થિક સેવાઓનો મહત્તમ લાભ લોકોને આપવો.

આંગણવાડી દ્વારા કરવામાં આવતી કામગીરી

પુરક પોષણ આહારનું આયોજન કરવું. સગર્ભા માતાનું રસીકરણ કરવું. સગર્ભા મહિલા, ધાત્રી માતાને આરોગ્યની તપાસ માટે પ્રોત્સાહિત કરવી. આંગણવાડીમાં ચાલતા સરકારશ્રીના વિવિધ આયોજનમાં લાભાર્થીને મદદરૂપ થવું. આંગણવાડીમાં આવતા બાળકોમાં સંસ્કારનું સિંચન કરીને પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવું. સરકાર દ્વારા અપાતા ખાદ્ય સામગ્રીમાંથી શક્ય તેટલો બાળકોને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવો નાસ્તો તૈયાર કરવો. બાળકો અસ્વચ્છ હાલતમાં આંગણવાડીએ આવતા હોય તો તેના માતા કે કુટુંબીજનને સ્વચ્છતા અંગેના સુચનો કરવા. બાળકની પ્રવૃત્તિ, વિકાસ, ભાષાની નોંધ લઈને તેના કુટુંબીજનોને જાણ કરવી. રસીકરણ બાદ આડઅસર અંગેના સુચનો તેમની માતાને આપવા. ધાત્રી માતાને આંગણવાડી કાર્યકર દ્વારા સ્તનપાનને લગતા સુચનો આપવામાં આવે છે. છ મહિના પછીના બાળકને ક્યો અને કેવો ખોરાક આપવો તેને લગતી માહિતી આપવી.

અહીં સંશોધકે વર્ષ ૨૦૧૭ દરમ્યાન બાળ આરોગ્યક્ષેત્રે આંગણવાડીની ભુમિકાનો એક અભ્યાસ ભુજ શહેરના પાંચ સ્લમ વિસ્તાર ગણેશનગર, આશાપુરાનગર, હંગામી આવાસ, જનતાનગરી, રામનગરીને લઈને હાથ ધરેલ જેના જોવા મળતા તારણો નીચે મુજબ છે.

મોટાભાગના ઉત્તરદાતાઓ પ્રાથમિક શિક્ષણ ધરાવતા જોવા મળેલ છે. મોટાભાગના ઉત્તરદાતા એટલે કે ૪૨ ટકા ઉત્તરદાતા ધંધા સાથે જોડાયેલા જોવા મળે છે. મોટાભાગના ઉત્તરદાતા ૧૦,૦૦૧ થી ૧૫,૦૦૦ માસિક આવક ધરાવતા જોવા મળે છે. મોટાભાગના ૧ થી ૫ સભ્યો ધરાવતા કુટુંબ વધારે જોવા મળે છે. મોટાભાગના વિભક્ત કુટુંબ માં રહેતા ઉત્તરદાતાની સંખ્યા વધારે જોવા મળે છે. મોટાભાગના ઉત્તરદાતાના બાળકની ઉંમર ૫ થી ૬ વર્ષની જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકના જન્મ સમયે ૩ થી ૪ કિ.ગ્રા વજન ધરાવતા બાળકો સૌથી વધુ જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળક આંગણવાડીમાં ગયા સમયે બાળકનું વજન ૬ થી ૭ કિ.ગ્રા વજન ધરાવે છે. ઉત્તરદાતાના બાળક આંગણવાડીમાં ગયા પછી ૨ થી ૩ કિ.ગ્રા વજનમાં વધારો જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકને જન્મ સમયે કોઈજ રોગ નથી ઉત્તરદાતાના બાળકને આંગણવાડી દ્વારા ૧૦૦ ટકા રસીકરણ કરવામાં આવે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકને આંગણવાડી દ્વારા ૧૦૦ ટકા પોષણયુક્ત આહાર આપવામાં આવે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકોની બોલીમાં મોટાભાગના બાળકોમાં ફેરફાર જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકો આંગણવાડીમાં ગયા પછી મોટાભાગના બાળકો બાળગીતો બોલે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકો આંગણવાડીમાં ગયા પછી ૬૮ ટકા ભાષાકીય ફેરફાર જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકો મોટાભાગના આંગણવાડીમાં ગયા પછી ૯૬ ટકા માનસિક વિકાસ થયેલ જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકો આંગણવાડીમાં ગયા પછી ૮૦ ટકા બાળકો શૈક્ષણિક રૂચી ધરાવતા જોવા મળે છે. ઉત્તરદાતા બાળકોને ૧૦૦ ટકા આંગણવાડી કેન્દ્રમાંથી રમકડા આપવામાં આવે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકોની આરોગ્યની તપાસ આંગણવાડીમાં ૧૦૦ ટકા કરવામાં આવે છે. ઉત્તરદાતાના બાળકોનું વજન અને ઉંચાઈ, આંગણવાડીમાં ૧૦૦ ટકા કરવામાં આવે છે.

આંગણવાડી કાર્યકર્તા ૧૦૦ ટકા તાલીમ લીધેલ છે. આંગણવાડીમાં બાળકો નીતી - નિયમનો ભંગ કરે ત્યારે મોટાભાગના બાળકોને આંગણવાડી કાર્યકર્તા દ્વારા શાબ્દિક ઠપકો આપતો જોવા મળે છે. આંગણવાડી કાર્યકર્તાનું બાળક પ્રત્યેનું વર્તન ૧૦૦ ટકા સારુ જોવા મળે છે. આંગણવાડી - કાર્યકર્તાને ગામના દરેક સભ્યો તરફથી ૧૦૦ ટકા સહકાર આપવામાં આવે છે. આંગણવાડી કાર્યકર્તાઓ બાળકોની હાજરી પ્રત્યે સભાન જાણવા મળે છે. આંગણવાડીમાં ખાદ્ય જથ્થો ૧૦૦ ટકા સમયસર મળે છે. આંગણવાડીમાં મેડીકલ ઓફિસર દ્વારા દર મહિને બાળકોના શરીરના ચેકઅપ ૧૦૦ ટકા થતુ જોવા મળે છે. આંગણવાડીમાં રાષ્ટ્રીય રસીકરણ પ્રોગ્રામ પ્રમાણે નિયમિત રસી આપવામાં આવે છે. આંગણવાડી કાર્યકર્તા દ્વારા બાળકનું દર મહિને વજન કરવામાં આવે છે તે જોવા મળે છે. આંગણવાડી કાર્યકર્તા દ્વારા બાળકમાં વજનમાં ઘટાડો થાય તો પૌષ્ટિક આહાર વધુ આપવામાં આવે છે તે જોવા મળે છે. આંગણવાડી કાર્યકર્તા ૧૦૦ ટકા મહિલા મંડળની મીટીંગમાં હાજરી આપતા જોવા મળે છે. બાળકની તંદુરસ્તી અને શિક્ષણનું સ્તર સુધારવા માટે આંગણવાડી કાર્યકર્તા દ્વારા અનેક પ્રયત્નો જોવા મળે છે. પી. એચ. સી. સ્ટાફ દ્વારા બાળકો માટે તંદુરસ્તીના કાર્યક્રમો થતા જોવા મળે છે.

ઉપસંહાર

સમગ્ર સંશોધનમાં અભ્યાસના અંતે એકંદર ફળશ્રુતિના ભાગરૂપે જાણવા મળ્યું છે કે બાળકોના વિકાસ માટે આંગણવાડી દ્વારા વિવિધ રમતોનું આયોજન દિવસો અને તહેવારોની ઉજવણી, મનોરંજનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ, ગમત સાથે જ્ઞાન મળે જેવી કે, વકૃત્વ સ્પર્ધા, ચિત્ર સ્પર્ધા, રંગોળી સ્પર્ધા, 1 મીનીટ ગેમ, સંગીત ખુરશી, ખોખો, પકડા પકડી વગેરે આ ઉપરાંત બાળકોના વિકાસમાં આંગણવાડી કાર્યકર્તા સતત પ્રગતિશીલ જોવા મળ્યા બાળકોની હાજરી વિવિધ રમતો, પ્રવૃત્તિઓ, બાળકોનું આરોગ્ય, ભોજન તથા નાસ્તાની વ્યવસ્થા વગેરે ક્ષેત્રમાં જાગૃતતા જોવા મળી જ્યારે બાળકોના વિકાસ સંદર્ભે તેમના વાલીઓ જાગૃત છે અને આંગણવાડી તથા આંગણવાડી કાર્યકર્તા બાળકોના વિકાસમાં નિયમિત તથા કટીબદ્ધ છે.

આમ, બાળ વિકાસના ક્ષેત્રે કાર્યરત સરકારનું આ એકમ સમાજ માટે ખાસ કરીને સમાજના નબળા વર્ગોને માટે કે જેઓ પોતાના બાળકોનો મોંઘીદાટ સ્કુલોમાં અભ્યાસ કરાવી શકતા નથી. તેમના માટે આ ક્ષેત્ર આર્થિક સમાન બની રહ્યું છે અને સદા બનતુ રહેશે.

સંદર્ભ સુચિ

- I. મીચ બ્લેર (૨૦૧૩), ચાઈલ્ડ પબ્લિક હેલ્થ, ઓક્સફર્ડ પબ્લીકેશન.
- II. મિચેલા ઝ્લોક્લેર, વુલ્ફગંગ (૧૯૯૦), અ ગાઈડ ટુ ચાઈલ્ડ હેલ્થ, ફ્લોરીસ બુક્સ .
- III. હેન્ડ બૂક ફોર આંગણવાડી વર્કર્સ, નેશનલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ પબ્લિક કોર્પોરેશન એન્ડ ચાઈલ્ડ ડેવલોપમેન્ટ.

ડો. જીજ્ઞેશ બી. તાળા
આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર
સમાજકાર્ય વિભાગ
કે.એસ.કે.વી. કચ્છ યુનીવર્સિટી

Copyright © 2012 – 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat